

ΧΑΡΗΣ ΑΣΗΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΧΑΤΖΗΠΕΜΟΣ
ΕΥΓΕΝΙΑ ΣΟΥΜΑΚΗ, ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΙΑΡΕΜΕ,
ΔΗΜΗΤΡΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΙΑΝΤΗΣ

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ: ΑΠΟΨΕΙΣ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΑΠΟΨΕΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Ο ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Το φαινόμενο του εκφοβισμού (bullying) ή θυματοποίησης (victimization) αποτελεί μορφή επιθετικής συμπεριφοράς που εμφανίζεται στο σχολείο, με σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου και για τη διαδικασία της μάθησης. Είναι η επανειλημμένη και για αρκετό χρονικό διάστημα έκθεση του παιδιού σε αρνητικές πράξεις άλλου ή άλλων μαθητών, οι οποίες εκδηλώνονται ως μορφές βίας ή επιθετικής συμπεριφοράς (Olweus, 1991). Ο εκφοβισμός στο σχολείο παρατηρείται όλο και περισσότερο στις σύγχρονες κοινωνίες και σε πολλές χώρες του κόσμου (Burke and Herbert, 1996· Heller, 1996· Cowie and Sharp, 1996· Clarke and Kise-lica, 1997· Elsea and Smith, 1998· Fuller, 1998). Έρευνες έχουν δείξει ότι περίπου το 15% των μαθητών έχουν βιώσει συμπεριφορές εκφοβισμού, οι οποίες παρατηρούνται συχνότερα στα σχολεία στις ηλικίες από 8 έως 15 χρόνων.

Όπως προκύπτει από τα διεθνή δεδομένα, 1 στα 7 παιδιά υπόκειται σε κάποια μορφή εκφοβισμού (Olweus, 1994), ενώ οι αντίστοιχοι αριθμοί στην Ελλάδα, όπως δείχνουν οι επιδημιολογικές έρευνες (Δεληγιάννη-Κουμτζή, 2005), είναι 1 στα 10 παιδιά. Τα είδη εκφοβισμού που αναπτύσσονται πιο συχνά είναι ο λεκτικός (με τη μορφή διάδοσης φημών), η σεξουαλική παρενόχληση, η σωματική βία και ο κοινωνικός αποκλεισμός (απομόνωση, αποκλεισμός από κοινωνικές συναναστροφές και παρέες). Διαπιστώνεται ότι τα παιδιά στις πιο μικρές ηλικίες ασκούν σε μεγαλύτερο ποσοστό σωματική βία, ενώ, όσο αυξάνει η ηλικία τους, τόσο αυξάνεται η λεκτική βία και μειώνεται η σωματική. Επίσης, φαίνεται ότι τα αγόρια ασκούν σε μεγαλύτερο ποσοστό σωματική βία σε σύγκριση με τα κορίτσια, τα οποία εμπλέκονται κυρίως σε περιστατικά λεκτικού εκφοβισμού (Πετρόπουλος και Παπαστυλιανού, 2001· Δεληγιάννη-Κουμτζή, 2005).

Οι μαθητές που εκφοβίζουν νιώθουν την ανάγκη να κυριαρχούν και αδυνατούν να ελέγξουν τις ενορμήσεις τους. Η δημοτικότητα τους βρίσκεται στο μέσο ή κάτω από το μέσο όρο, ενώ στις υψηλότερες σχολικές τάξεις μειώνεται περισσότερο (Pukkinen and Tremblay, 1992). Επιπλέον, φαίνεται ότι έχουν αναπτύξει ένα βαθμό εχθρότητας απέναντι στο περιβάλλον και κυρίως απέναντι **craws** γονείς και τους εκπαιδευτικούς (Olweus, 1996). Το 50% αυτών των παιδιών εξελίσσονται σε ενήλικες με αντικοινωνική συμπεριφορά (Olweus, 1995). Από την άλλη, τα θύματα του εκφοβισμού σπάνια υπερασπίζονται τον εαυτό τους ή αντεπιτίθενται και εκδηλώνουν την ψυχική τους αναστάτωση με απόσυρση, κλάμα ή θυμό (Olweus, 1996). Έχουν περισσότερο άγχος και ανασφάλεια από τους άλλους μαθητές, ενώ συνήθως είναι προσεκτικοί, ήσυχοι και ευαίσθητοι, με εσωστρεφή προσωπικότητα (Lowenstein, 1994) και ελάχιστους ή καθόλου φίλους (Trinder, 2000).

Οι ψυχολογικές επιπτώσεις του εκφοβισμού στα παιδιά ποικίλλουν. Σύμφωνα με διάφορες μελέτες, τα θύματα του εκφοβισμού παρουσιάζουν συμπτώματα κατάθλιψης και αυτοκτονικού ιδεασμού, συμπτώματα άγχους και χαμηλής αυτοεκτίμησης, συναισθήματα ανασφάλειας στο σχολείο ή και συμπτώματα σχολικής φοβίας, ψυχοσωματικές εκδηλώσεις, όπως κεφαλαλγίες, κοιλιακά άλγη και διαταραχές ύπνου, μαθησιακές δυσκολίες, δυσκολίες προσαρμογής και μειωμένη αυτοπεποίθηση και χαμηλή εικόνα εαυτού (Hazier, 1996· Fuller, 1998· Trinder, 2000).

Γενικά η αιτιολογία του εκφοβισμού στο σχολείο πρέπει να αναζητηθεί στη δυναμική αλληλεπίδραση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των παιδιών που εμπλέκονται σε αυτού του είδους τα επεισόδια, του οικογενειακού περιβάλλοντος, του ψυχολογικού κλίματος του σχολείου, των στάσεων που έχουν διαμορφωθεί στην κοινότητα των συνομηλίκων, καθώς και των γενικότερων προβλημάτων και διεργασιών που τείνουν να ενισχύουν αντικοινωνικές συμπεριφορές (Χατζηπέμος, 2007). Ειδικότερα η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας (Olweus, 1996· Ames, 1996· Clarke and Kiselica, 1997· Πετρόπουλος και Παπαστυλιανού, 2001) εντοπίζει ορισμένους πρωταρχικούς παράγοντες που συνεργούν ως προς την εμφάνιση του φαινομένου. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται η έλλειψη ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και η άγνοια όσον αφορά στη διαχείριση ανάλογων κρίσεων από τους ενήλικες του περιβάλλοντος του παιδιού (π.χ., εκπαιδευτικούς, γονείς), καθώς και οικογενειακές παράμετροι, όπως έλλειψη φροντίδας, ενθάρρυνσης, υποστήριξης των παιδιών μέσα στην οικογένεια, έλλειψη ισορροπημένης σχέσης μεταξύ των γονέων, οικογενειακές συγκρούσεις και προβλήματα, θέματα παραμέλησης και κακοποίησης των παιδιών από τους γονείς. Επίσης, βασικός παράγοντας στην εμφάνιση του φαινομένου του εκφοβισμού στο σχολείο θεωρείται και η μεγάλη έμφαση που δίνεται από τους εκπαιδευτικούς και την οικογένεια στην ακαδημαϊκή επιτυχία, καθώς αυτή οδηγεί στο να εκλαμβάνεται η σχολική επιτυχία ως σημαντικός δείκτης της αυτοεκτίμησης ενός παιδιού, με αποτέλεσμα ο μαθητής που αποτυγχάνει να νιώθει ανεπαρκής, να οργανώνει αρνητική ταυτότητα και να οδηγείται στην προσχώρηση στη συμμορία και σε συμπεριφορές βίας και επιθετικότητας στο σχολικό περιβάλλον. Τέλος, στην εμφάνιση του φαινομένου συντελούν η έλλειψη συμμετοχής σε σχολικές δραστηριότητες, η έλλειψη εξωσχολικών δραστηριοτήτων για την εκτόνωση του άγχους, η έλλειψη ζωτικού χώρου και το κλειστό προς την κοινότητα σχολείο και το σχολικό κλίμα.

ΤΟ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΔΑΦΝΗ» ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Τα στοιχεία σχετικά με την έκταση του εκφοβισμού στα σχολεία και με τις επιπτώσεις που έχει στις σχολικές επιδόσεις και στη συναισθηματική ευεξία των μαθητών τόσο γενικότερα στην Ευρώπη, όσο και στην Ελλάδα, προβληματίζουν. Ειδικότερα, στη χώρα μας, παρά το γεγονός ότι ο εκφοβισμός στο σχολείο είναι υπαρκτό και αρκετά διαδεδομένο φαινόμενο, όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες (Πετρόπουλος και Παπαστυλιανού, 2001· Δεληγιάννη-Κουμτζή, 2005), δεν έχει τύχει ακόμα της απαιτούμενης προσοχής και δεν αντιμετωπίζεται κατάλληλα. Τα περιστατικά στα σχολεία τείνουν να διαφεύγουν της προσοχής, να παραγνωρίζονται, να αγνοούνται ή και μερικές να αποσιωπούνται, πιθανόν λόγω του κινδύνου στιγματισμού του σχολείου και των μαθητών. Οι αναμενόμενες επιπτώσεις αυτού είναι πολλαπλές και σοβαρές στην ψυχική υγεία και στην ομαλή ψυχοκοινωνική εξέλιξη των μαθητών και σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως έχει φανεί πρόσφατα από συμβάντα που πήραν ευρεία δημοσιότητα, τραγικές.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προηγούμενα και με στόχο την αντιμετώπιση του εκφοβισμού στα σχολεία, τόσο στη χώρα μας, όσο και στην Ευρώπη, υλοποιείται ένα διακρατικό πρόγραμμα με τίτλο «Πρόγραμμα διερεύνησης και αντιμετώπισης του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στο σχολείο», υπό την επιστημονική ευθύνη και το διακρατικό συντονισμό του Αναπλ. Καθηγητή Παιδοψυχιατρικής κ. Γιάννη Τσιάντη. Το πρόγραμμα εγκρίθηκε στο πλαίσιο της δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης «Δάφνη - Για την καταπολέμηση της βίας στα παιδιά και τις γυναίκες». Σε αυτό συμμετέχουν πανεπιστημιακά και ερευνητικά κέντρα, καθώς και υπηρεσίες από την Ελλάδα, την Κύπρο, τη Γερμανία και τη Λιθουανία. Ειδικότερα, στην Ελλάδα εφαρμόζεται από την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.) σε δημοτικά σχολεία της Αθήνας και από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου σε γυμνάσια της Θεσσαλονίκης. Στόχοι του προγράμματος είναι:

- η πρόληψη μέσω της εκτίμησης και καταγραφής των αναγκών και της αναγνώρισης και του έγκαιρου εντοπισμού συμπεριφορών εκφοβισμού στο δημοτικό σχολείο και στο γυμνάσιο,

- η αντιμετώπιση μέσω οργανωμένων ψυχοεκπαιδευτικών παρεμβάσεων στο δημοτικό σχολείο σε μαθητές - εκπαιδευτικούς - γονείς για τη μείωση των παραγόντων κινδύνου, ανάπτυξης των δεξιοτήτων διαχείρισης και τροποποίησης των συμπεριφορών,
- η αξιολόγηση της παρέμβασης, και
- η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση μέσω της παροχής πληροφοριών σε ομάδες-στόχους, ανάπτυξης συστάσεων και προτάσεων και ενημέρωσης της κοινότητας.

Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή του προγράμματος στηρίζονται στις αρχές της έρευνας-δράσης. Δηλαδή αναπτύσσεται ως διαδικασία διερεύνησης και διασαφήνισης του προβλήματος του εκφοβισμού, μέσα από τη δράση και την εφαρμογή καινοτόμων παρεμβατικών μεθόδων, ειδικότερα στο δημοτικό σχολείο, με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών - εκπαιδευτικών - γονέων, και την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας αυτών των παρεμβάσεων για την αναπροσαρμογή των στόχων και των κατευθύνσεων σύμφωνα με τα νέα εμπειρικά δεδομένα που προκύπτουν. Ο στόχος της έρευνας που διεξάγεται στο πλαίσιο του προγράμματος είναι να καταγράψει και να εκτιμήσει τις ανάγκες και ειδικότερα να διερευνήσει το βαθμό εμφάνισης του εκφοβισμού στα σχολεία, τις γνώσεις, στάσεις και αντιλήψεις των μαθητών - εκπαιδευτικών - γονέων για το πρόβλημα και τη συμβολή των παραγόντων του σχολικού κλίματος και της ψυχοκοινωνικής κατάστασης των μαθητών στην εκδήλωση του εκφοβισμού. Η έρευνα στα δημοτικά σχολεία πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις: πριν από την ανάπτυξη των ψυχοεκπαιδευτικών παρεμβάσεων και επαναλήφθηκε μετά από αυτές. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν συνδυαστική, με χρήση ποσοτικής και ποιοτικής μεθόδου έρευνας.

Στο πλαίσιο της ποσοτικής μεθόδου χρησιμοποιήθηκαν έγκυρα και αξιόπιστα ερωτηματολόγια, τα οποία συμπλήρωσαν μαθητές - εκπαιδευτικοί - γονείς. Ειδικότερα, χρησιμοποιήθηκαν για τον εντοπισμό του βαθμού εμφάνισης του εκφοβισμού το Revised Olweus Bully-Victim Questionnaire (Olweus, 1996), για τη διερεύνηση των σχετικών στάσεων το Revised Olweus Bully-Victim Questionnaire (Olweus, 1996) και το Teacher's and Parent's Knowledge and Attitude Scale (Nicolaidis, Toca and Smith, 2002), για τη διερεύνηση του παράγοντα του σχολικού κλίματος το Teacher's and Classmate Support Scale (Torsheim, Beute and Samdal, 2000) και για τη διερεύνηση του παράγοντα ψυχοκοινωνικής κατάστασης των μαθητών το Goodman's Strengths and Difficulties Questionnaire (Goodman, 1997). Στο πλαίσιο της ποιοτικής μεθοδολογίας, η οποία αναλύεται στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκαν ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις (Focus Group Interview) μαθητών και εκπαιδευτικών.

Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΑ ΤΟΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Η μελέτη του εκφοβισμού στα σχολεία, όπως δείχνει η βιβλιογραφική ανασκόπηση, έχει πραγματοποιηθεί έως τώρα με εργασίες που περιορίζονται στη διερεύνηση ποσοτικών δεδομένων και έχει δοθεί μικρότερη σημασία στις αντιλήψεις και στις απόψεις των ίδιων των παιδιών, αλλά και των εκπαιδευτικών τους, ως προς το τι πραγματικά είναι το φαινόμενο του εκφοβισμού για τους ίδιους, πώς το βιώνουν και τι είναι αποτελεσματικό στην καταπολέμησή του. Το γεγονός αυτό συνιστά ένα σημαντικό κενό στις γνώσεις μας και δεν υποστηρίζει την εις βάθος κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού στα σχολεία. Λαμβάνοντας υπόψη τις επισημάνσεις αυτές, συμπεριλήφθηκε στο πλαίσιο του συνολικού ερευνητικού πρωτοκόλλου του προγράμματος, εκτός από την ποσοτική μέθοδο της διερεύνησης του φαινομένου, και η ποιοτική μελέτη των απόψεων για τον εκφοβισμό των μαθητών της ε' και της στ δημοτικού των σχολείων που συνεργάστηκαν για την ανάπτυξη των παρεμβάσεων του προγράμματος, καθώς και των εκπαιδευτικών τους. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος έρευνας της ομαδικά εστιασμένης συνέντευξης.

Οι στόχοι αυτής της διεργασίας ήταν: να μελετήσει τον τρόπο που τα παιδιά και οι εκπαιδευτικοί κατανοούν τον εκφοβισμό και βιώνουν τις εμπειρίες εκφοβισμού, να εξετάσει τις αντιδράσεις των παιδιών και των εκπαιδευτικών απέναντι στον εκφοβισμό, να εξετάσει τις απόψεις των παιδιών όσον αφορά στις αντιδράσεις των ενηλίκων στον εκφοβισμό, να προσδιορίσει τις ανάγκες υποστήριξης παιδιών που βιώνουν τον εκφοβισμό, και να διερευνήσει τις απόψεις των παιδιών και των εκπαιδευτικών όσον αφορά στους τρόπους και τις στρατηγικές που προτείνουν για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

Συμμετέχοντες

Στην ποιοτική μελέτη συμμετείχαν συνολικά εξήντα (60) μαθητές, αγόρια και κορίτσια, ηλικίας 10-12 ετών της ε' και της στ' δημοτικού δύο (21 δημοτικών σχολείων και τριάντα δύο (32) εκπαιδευτικού Ειδικότερα, συμμετείχαν σε τέσσερις (4) ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις για μαθητές (δύο μαθητών ε' δημοτικού και δύο μαθητών στ' δημοτικού) και σε δύο (2) ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις για εκπαιδευτικούς. Σε κάθε ομάδα συμμετείχαν από δεκατρία (13) έως (17) δεκαεπτά άτομα. Τα δημοτικά σχολεία είναι δημόσια και βρίσκονται στο Δήμο Χαλανδρίου και στη Λαμπρινή του Δήμου Αθηναίων, περιοχές οι οποίες έχουν πληθυσμό μεσαίας κοινωνικοοικονομικής τάξης.

Μέθοδος

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της ομαδικά εστιασμένης συνέντευξης. Αντιπροσωπεύει ένα μεθοδολογικό εργαλείο στο οποίο η έμφαση δίνεται στην ομάδα, στην αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών και στη δυναμική που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Στη διάρκεια της γίνονται ανοιχτές ερωτήσεις στους συμμετέχοντες - στην προκειμένη περίπτωση στα παιδιά ή στους δασκάλους. Οι ανοιχτές ερωτήσεις επιτρέπουν να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους, να δώσουν τις δικές τους ερμηνείες και να μοιραστούν τις εμπειρίες τους με δικά τους λόγια. Συνήθως το ιδανικό μέγεθος της ομάδας μιας ομαδικά εστιασμένης συνέντευξης είναι οκτώ έως δεκαπέντε άτομα. Υποστηρίζεται ότι με λιγότερα από οκτώ άτομα επιβαρύνονται πάρα πολύ τα μέλη της ομάδας, ενώ με περισσότερα από δεκαπέντε περιορίζεται πολύ ο χρόνος έκφρασης των συμμετεχόντων. Κάθε συνάντηση συνήθως διαρκεί μιάμιση έως δύο ώρες, κατά τις οποίες για να καλυφθεί το υπό μελέτη θέμα διατυπώνονται το πολύ δέκα ερωτήματα, με τρόπο που να μη δέχονται μονολεκτικές απαντήσεις, αλλά να προκαλούν συζήτηση. Ένας ερευνητής θέτει τα ερωτήματα στην ομάδα και συντονίζει τη συζήτηση, ενώ ένας δεύτερος παρατηρεί όσα διαδραματίζονται και κρατά σημειώσεις (Πουλόπουλος και Τσιμπουκλή, 1995).

Οι ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της μελέτης μαγνητοφωνήθηκαν και στη συνέχεια τα δεδομένα που προέκυψαν από την απομαγνητοφώνηση αναλύθηκαν ως προς το περιεχόμενο για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Για την επιτυχία των στόχων της μελέτης, τα ερωτήματα που τέθηκαν για συζήτηση στις ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις, τα οποία ήταν ίδια για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς, αλλά με διαφορετική διατύπωση, αφορούσαν ειδικότερα:

- στο τι πιστεύουν ότι σημαίνει εκφοβισμός,
- εάν συμβαίνει κάτι τέτοιο στο σχολείο, πού και πότε συνήθως,
- γιατί θεωρούν ότι συμβαίνει, γιατί ορισμένοι μαθητές εκφοβίζουν και ορισμένοι γίνονται θύματα εκφοβισμού,
- ποια νομίζουν ότι είναι τα χαρακτηριστικά του θύτη και του θύματος,
- τι κάνουν συνήθως τα αγόρια και τι τα κορίτσια,
- τι προσωπικές εμπειρίες έχουν από εκφοβισμό και πώς ένιωσαν,
- τι κάνουν συνήθως για να αντιμετωπίζουν τέτοιες καταστάσεις που συμβαίνουν στους ίδιους ή σε άλλους, εάν μιλούν για αυτό και σε ποιους,
- εάν οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν αυτά τα περιστατικά και πώς τα αντιμετωπίζουν, και, τέλος,

- τι πιστεύουν ότι μπορεί να γίνει στο σχολείο για την καλύτερη αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

Διαδικασία

Για την πραγματοποίηση της έρευνας-παρέμβασης υποβλήθηκε το πρωτόκολλο του προγράμματος για έγκριση στην αρμόδια Διεύθυνση του Υπουργείου Παιδείας και στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Στη συνέχεια, μετά τη σχετική έγκριση, ενημερώθηκαν οι διευθυντές και οι εκπαιδευτικοί των δημοτικών σχολείων για το πρόγραμμα και την ερευνητική διαδικασία και έγιναν οι κατάλληλες συνεννοήσεις. Τέλος, ενημερώθηκαν οι μαθητές και οι γονείς τους για το σκοπό και τη διάρκεια της έρευνας-παρέμβασης, για τον εθελοντικό χαρακτήρα της συμμετοχής τους, καθώς και για την τήρηση της ανωνυμίας τους. Οι ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις στις οποίες συμμετείχαν οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί με τη συναίνεση τους αποτέλεσαν την πρώτη φάση του προγράμματος και την έναρξη της συστηματικής συνεργασίας μαζί τους που ακολούθησε στη συνέχεια.

Αποτελέσματα

Οι μαθητές, στις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν στις ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις, δίνουν ολοκληρωμένους ορισμούς σχετικά με τον εκφοβισμό. Αναφέρουν ότι τον θεωρούν υπαρκτό πρόβλημα στα σχολεία τους. Θεωρούν ότι είναι συμπεριφορά που αποσκοπεί στην υποτίμηση, στην πρόκληση αγωνίας και φόβου και στην έκθεση του θύματος σε κατάσταση ανασφάλειας και οδύνης. Οι μαθητές προσδιορίζουν ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών εκφοβισμού, όπως τη λεκτική και τη σωματική κακοποίηση, την κλοπή, την απειλητική συμπεριφορά, τα πειράγματα, την εξύβριση, το σαρκασμό, την επιβολή, τον αποκλεισμό του θύματος από τη συμμετοχή του σε παρέες και τον εξαναγκασμό. Αντιλαμβάνονται ότι έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχοκοινωνική κατάσταση του θύματος και ειδικότερα στην εικόνα εαυτού και την αυτοεκτίμηση, στο συναίσθημα, στην αίσθηση ευεξίας και στην προσωπική ασφάλεια του μαθητή. Οι ορισμοί του εκφοβισμού που χαρακτηριστικά παρέθεσαν οι μαθητές περιλαμβάνουν ορισμένα από τα ακόλουθα στοιχεία:

Είναι όταν κάποιος σε ταπεινώνει, σε κάνει να νιώθεις άσχημα και μετά να φοβάσαι τον καθένα που βλέπεις, ίσως και αυτόν τον ίδιο μετά, κάθε μέρα να φοβάσαι να τον κοιτάξεις, να του πεις τίποτα. Γιατί δεν ξέρεις τι θα κάνει και πώς θα σε αντιμετωπίσει.

Όταν χτυπάνε ένα παιδί κάθε μέρα, του χαλάνε τα πράγματα, δεν το αφήνουν ήσυχο, το κοροϊδεύουν, το ενοχλούν και το παιδί τότε δε νιώθει καλά, μετά δεν έχει θάρρος και δεν μπορεί να το ξεπεράσει.

Οι μαθητές περιγράφοντας τον εκφοβισμό δείχνουν να έχουν μια όχι μόνο ολοκληρωμένη αλλά και σύνθετη άποψη ως προς αυτόν. Περιγράφοντας καταστάσεις εκφοβισμού, παραθέτουν αιτιολογικούς παράγοντες που αφορούν στις εμπειρίες, στο ιστορικό και στα χαρακτηριστικά αυτών που εμπλέκονται. Ο εκφοβισμός περιγράφεται ως αποτέλεσμα προσωπικών και ατομικών χαρακτηριστικών, όπως το σωματικό μέγεθος ή η εμφάνιση, ως αποτέλεσμα ψυχολογικών προβλημάτων που σχετίζονται με προβλήματα στην οικογένεια ή ως αποτέλεσμα ρατσισμού. Οι μαθητές αναφέρουν:

Μπορεί να τους έκαναν και εκείνων τα ίδια όταν ήταν μικρότεροι και τώρα το κάνουν κι αυτοί για να ξεπάσουν.

Επειδή η κατάσταση που υπάρχει στο σπίτι του τον κάνει πιο βίαιο, έχει πολλά νεύρα γιατί οι γονείς του τσακώνονται και είναι χωρισμένοι, και το παιδί αυτό κάνει αυτά που κάνουν οι γονείς τον.

Το παίζουν μάγκες στον άλλον, τον χτυπάνε, τον σπρώχνουν στα σκαλιά, του παίρνουν τα πράγματα, τα πετάνε, τον εκβιάζουν, λένε λόγια που τον ενοχλούν γιατί είναι από ξένη χώρα και αυτοί είναι ελληνόπουλα.

Η επικρατέστερη μορφή εκφοβισμού στο δημοτικό σχολείο, σύμφωνα με τους μαθητές, είναι υβριστικά λόγια, λεκτικές απειλές, καταστροφές προσωπικών αντικειμένων και συμπεριφορές που καταλήγουν στην κοινωνική απομόνωση (όπως κουτσομπολιό ή διάδοση φημών). Επίσης, τα ρατσιστικά-υβριστικά σχόλια αναφέρονται ως συχνή μορφή εκφοβισμού στο σχολείο. Ο εκφοβισμός που περιλαμβάνει σωματική επιθετικότητα φαίνεται να είναι λιγότερο συχνός. Σχετικά με το φύλο και τον εκφοβισμό, τα αγόρια και τα κορίτσια αναφέρουν παρεμφερή επίπεδα υβριστικών σχολίων και απειλών, τα αγόρια αναφέρουν να εμπλέκονται πιο συχνά σε περιπτώσεις σωματικής επιθετικότητας, ενώ τα κορίτσια πιο συχνά σε περιπτώσεις διάδοσης φημών με στόχο την κοινωνική απομόνωση. Ακόμα, αναφέρονται και περιπτώσεις εκφοβισμού μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας από σταθερά τηλέφωνα ή μέσω μηνυμάτων σε κινητά τηλέφωνα, το οποίο αφορά σε μια νέα μορφή εκφοβισμού. Γενικά οι μαθητές εντοπίζουν ότι ο εκφοβισμός συμβαίνει πιο συχνά στα διαλείμματα, σε σημεία του σχολείου όπου δεν ελέγχονται από τους εκπαιδευτικούς, σε γωνίες του προαυλίου, στους πίσω χώρους, στις τουαλέτες, αλλά αναφέρουν ότι συμβαίνουν και περιστατικά εκτός σχολείου, κατά την προσέλευση και την αποχώρηση. Σύμφωνα με όσα θυμούνται, αλλά και με όσα αντιλαμβάνονται να συμβαίνουν στο παρόν, φαίνεται ότι ομάδα-στόχος συστηματικού και εκτεταμένου εκφοβισμού στο σχολείο από μεγαλύτερους σε ηλικία μαθητές αποτελούν τα παιδιά της α' δημοτικού. Ορισμένα από αυτά, καθώς μεγαλώνουν και φτάνουν σε μεγαλύτερες τάξεις, αναπαράγουν τις συμπεριφορές που είχαν υποστεί μέσα από ψυχολογικές ασυνείδητες διεργασίες και τις ασκούν στα μικρότερα παιδιά του σχολείου, δημιουργώντας έτσι ένα φαύλο κύκλο.

Αντίθετα από τους μαθητές, οι εκπαιδευτικοί δε δίνουν σαφείς και ολοκληρωμένους ορισμούς σχετικά με τον εκφοβισμό. Προσδιορίζουν ένα περιορισμένο φάσμα συμπεριφορών οι οποίες συνδυάζονται με σωματική επιβολή και κακοποίηση. Τείνουν να μην του δίνουν την έκταση και το βαθμό της σοβαρότητας που του δίνουν οι μαθητές και ορισμένοι τον αντιλαμβάνονται σαν κάτι που βρίσκεται στα όρια του φυσιολογικού της ζωής μιας ομάδας. Δεν εστιάζουν στις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει στην αίσθηση ευεξίας και στην προσωπική ασφάλεια των μαθητών, παρά μόνο στις επιπτώσεις που είναι δυνατόν να έχει για τη σωματική τους υγεία. Αναγνωρίζουν τον εκφοβισμό ως πρόβλημα και κατάσταση που απαιτεί συστηματική αντιμετώπιση μόνο όταν συμπεριλαμβάνει σωματική βία. Ειδικότερα, πρόβλημα διακρίνουν όταν εμπεριέχει τον κίνδυνο σωματικού τραυματισμού για τους μαθητές, γεγονός που πιθανόν να προκαλέσει την εμπλοκή των γονέων και την αναζήτηση ευθύνης από τους ίδιους τους δασκάλους. Οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν:

Θεωρώ ότι στο δημοτικό δεν έχουμε τέτοια φαινόμενα εκφοβισμού, ...ίσως στα παιδιά του γυμνασίου μπορεί να υπάρχουν και κάποια στο δημοτικό, αλλά και πάλι σε πολύ μικρό ποσοστό.

Ακραία περιστατικά είναι σπάνια, αλλά το να ρίξει μια κλοτσιά και να επιβάλλεται με αυθάδεια, με λόγια και χειροδικία μικρού βαθμού είναι το πιο συνηθισμένο. Είναι άλλο αυτό. Είναι μέρος του παιχνιδιού αυτό στην ομάδα που λειτουργεί σε ένα χώρο μεταξύ μαθητών, να κάνουν τον αρχηγό ή να περάσει το δικό τους.

Συμβαίνουν διάφορα που δεν έχουν επικίνδυνα αποτελέσματα. Το θέμα είναι να μην είναι επικίνδυνο για τη σωματική ακεραιότητα. Γενικότερα, έχουμε ευθύνη για τη σωματική ακεραιότητα, δηλαδή ένας γονιός θα ρωτήσει αν χτύπησε, γιατί και πού. Τυπικό ο γονιός θα ζητήσει ευθύνες γι' αυτό που φαίνεται.

Όλοι οι μαθητές στην εποχή μου δεν πηγαίναμε στο δάσκαλο για ψύλλου πήδημα. Πλακωνόμασταν να λύσουμε τις διαφορές μόνοι μας. Όσο περνούν τα χρόνια, παρατηρώ ότι τα αγοράκια ειδικά γίνονται όλο και πιο μαμμόθρεφτα.

Σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, ο εκφοβισμός είναι το αποτέλεσμα ψυχοπαθολογικών χαρακτηριστικών των μαθητών, προβλημάτων του οικογενειακού περιβάλλοντος και παραμέλησης του παιδιού από τους γονείς, αδιαφορίας των γονέων

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ως προς τη συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς, αποτέλεσμα του ρατσισμού, της έλλειψης δικτύου ψυχοκοινωνικής υποστήριξης στο σχολείο, των αδυναμιών του ίδιου του εκπαιδευτικού θεσμού και της αποδυνάμωσης του παιδαγωγικού χαρακτήρα του σχολείου, με τη μονομερή επικέντρωση στην παροχή στείρας γνώσης. Χαρακτηριστικά, οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ως προς αυτά:

Είναι ειδικές περιπτώσεις. Ανέκαθεν υπήρχαν μία δύο περιπτώσεις παιδιών κάθε χρονιά στο σχολείο που είχαν ειδικά προβλήματα. Έχουμε ένα παιδί που παρακολουθείται από ψυχίατρο.

Την ενοχλούν διαρκώς, προσπαθούν βασικά να την πονέσουν ψυχικά, ακόμα και τ?/ν ώρα του μαθήματος. Της λένε συνέχεια είσαι Αλβανή, βρομάς, φύγε, μη μας μιλάς, και άλλα...

Τα παιδιά που εκδηλώνονται έτσι, εδώ τουλάχιστον, στις περιπτώσεις που είχαμε στο σχολείο, είχαν και στο σπίτι άλλα προβλήματα τα οποία δημιούργησαν αυτή τη συμπεριφορά στο παιδί.

Θεωρούμε χαμένη ώρα πολλές φορές να κάνουμε κάτι ώστε να φροντίσουμε τα παιδιά να ομαδοποιηθούν, να μάθουν να εκφράζονται, να επικοινωνούν, να σεβαστούν το συμμαθητή τους. Μένουμε περισσότερο στο πρόγραμμα το δικό μας, κυνηγώντας το αναλυτικό πρόγραμμα.

Ως προς τις προσπάθειες του σχολείου να αντιμετωπίσει τον εκφοβισμό, οι μαθητές διατυπώνουν αρνητικές απόψεις. Κατά την άποψη τους, το σχολείο προσεγγίζει τον εκφοβισμό αποσπασματικά και περιορίζεται να αντιμετωπίζει περιπτώσεις γεγονότων σωματικής κακοποίησης. Θεωρούν ότι το σχολείο δεν παίρνει συγκεκριμένες και συστηματικές πρωτοβουλίες. Τα κύρια κριτήρια που χρησιμοποιούν οι μαθητές στην αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του σχολείου εστιάζουν στο ρόλο των εκπαιδευτικών. Αυτά αφορούν ειδικότερα στον εποπτικό ρόλο των εκπαιδευτικών, στην ανταπόκριση των εκπαιδευτικών στις επικλήσεις τους και στη δυνατότητα των εκπαιδευτικών να εμπιρεύουν τις ανησυχίες τους και να παρεμβαίνουν άμεσα και προστατευτικά. Οι μαθητές, ως προς αυτά τα κριτήρια, αξιολογούν γενικά τους εκπαιδευτικούς αρνητικά. Επίσης, συσχετίζουν τη λύση να απευθύνονται στους δασκάλους με κινδύνους που ίσως θα δυσκολέψουν τη θέση τους. Ιδίως σε σχέση με την πιθανή αδυναμία της αντιμετώπισης των περιστατικών εκφοβισμού που αναφέρουν και την ανικανότητα να προστατευθεί ο μαθητής από τα αντίποινα του δράστη. Αυτά φαίνεται ότι λειτουργούν σε πολλές περιπτώσεις αποτρεπτικά στο να απευθύνονται οι μαθητές για βοήθεια στους εκπαιδευτικούς. Ιδίως για το πώς αντιμετωπίζεται ο εκφοβισμός από το σχολείο οι μαθητές αναφέρουν:

Οι δάσκαλοι πρέπει να σταματήσουν να χαζολογάνε όλο το διάλειμμα και να ακούνε τι λένε τα παιδιά, όχι να τα διώχνουν και να τους λένε κάντε ό,τι νομίζετε εσείς.

Να υπάρχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον από τους δασκάλους. Να τους λέμε κάτι και να έρχονται, να μη λένε να λύνετε μόνοι σας τα προβλήματα ή καλά να πάθετε.

Οι δάσκαλοι τιμωρούν μόνο όταν φτάσουν τα πράγματα να γίνουν πολύ σοβαρά, άμα γίνει κάτι βαρύ.

Μόνο αν είναι η δασκάλα της τάξης δίνει σημασία. Αλλά δεν είναι πάντα κάθε μέρα. Είναι δάσκαλοι από άλλες τάξεις και δε σου δίνουν τη σημασία που πρέπει, αν πας και πεις ένα γεγονός. Αμα σε χτυπήσουν, θα πουν καλά, πείτε ο ένας στον άλλον συγγνώμη και τέλειωσε η υπόθεση.

Οι μαθητές επίσης θεωρούν και τους γονείς τους μια εναλλακτική σημαντική πηγή υποστήριξης και βοήθειας στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Απευθύνονται συνήθως σε αυτούς όταν έχουν αποτύχει άλλες προσπάθειες τους για να διαχειριστούν το

πρόβλημα. Οι γονείς, σύμφωνα με τους μαθητές, είναι η τελευταία γραμμή άμυνας. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, οι μαθητές ανησυχούν ότι οι γονείς τους μπορεί να αντιδράσουν δίχως την απαιτούμενη ψυχραιμία και να οδηγηθούν σε ακατάλληλες και εκδικητικές παρορμητικές πράξεις. Δεύτερον, φοβούνται ότι εάν εμπλέξουν τους γονείς τους, στη συνέχεια είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουν στο σχολείο την κοροϊδία των συμμαθητών τους. Ορισμένοι μαθητές αναφέρουν, επιπλέον, ότι αποφεύγουν να ζητήσουν τη βοήθεια των γονέων τους για να μην τους φέρουν σε δύσκολη θέση και τους στενοχωρήσουν. Όμως όλοι συμφωνούν ότι θέλουν από τους γονείς τους να τους έχουν προετοιμάσει στο πώς να αντιμετωπίζουν δύσκολες καταστάσεις και να τους προτείνουν αποτελεσματικούς πρακτικούς τρόπους. Ιδίως προς αυτά, αναφέρουν χαρακτηριστικά:

Ορισμένα τα λέμε στους γονείς μας. Δηλαδή, όταν δούμε ότι κάτι δεν μπορούμε να το αντιμετωπίσουμε μόνοι μας, μόνο τότε.

Αν πας να πεις κάτι στη μάνα σου ή στον πατέρα σου, σε λένε μαμμόθρεφτο. Θα σε φωνάζουν συνέχεια μαμάκια και μαμάκια και θα διαδώσουν φήμες σε όλο το σχολείο ότι φοράς πάμπερς.

Δεν τα λέω στους γονείς μου γιατί θα αρχίσουν και θα γίνει ολόκληρο πράγμα και δε θέλω.

Οι εκπαιδευτικοί από την πλευρά τους εκφράζουν απογοήτευση όσον αφορά στην υποστήριξη που έχουν από το περιβάλλον του σχολείου ή και ευρύτερα από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Θεωρούν ότι είναι μόνοι τους αντιμετώπι με το πρόβλημα και ότι δεν έχουν σαφείς κατευθύνσεις για το πώς θα πρέπει να αντιμετωπίζουν τα περιστατικά που αντιλαμβάνονται. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη γραπτή πολιτική που να καθορίζει τις ευθύνες, την καταγραφή, τις διαδικασίες διαχείρισης, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων. Επίσης, εντοπίζουν ότι στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού τους δυσκολεύουν επιπρόσθετα η έλλειψη ειδικών γνώσεων που θα έπρεπε να έχουν για το πρόβλημα, τα προβλήματα επικοινωνίας και η έλλειψη ουσιαστικής συνεργασίας που έχουν μεταξύ τους, η αδιαφορία και η μη συνεργασιμότητα των γονέων, η απουσία ειδικών ψυχικής υγείας από το σχολείο, καθώς και διάφοροι περιβαλλοντικοί παράγοντες, όπως ο μεγάλος αριθμός μαθητών και τα κτιριακά προβλήματα. Αισθάνονται ματαιωμένοι και αναφέρουν:

Δεν υπάρχει μία συγκεκριμένη καθοδήγηση, μία συγκεκριμένη πρακτική, για το πώς αντιμετωπίζουμε τα περιστατικά. Ο κάθε ένας, με αυτά που γνωρίζει, με την ιδιοσυγκρασία του και το πώς είμαστε οι ίδιοι σαν άνθρωποι.

Απλά συνυπάρχουμε σε ένα χώρο. Εγώ έχω ένα μαθητή που τον αντιμετωπίζω με αυτό τον τρόπο, ο άλλος έχει άλλο τρόπο, ο άλλος συνάδελφος έχει το δικό του τρόπο... Δεν υπάρχει ομάδα που να καταλήγουμε σε μία ενιαία άποψη για το πώς αντιμετωπίζονται αυτά τα πράγματα. Επικρατεί σύγχυση.

Δεν υπάρχει συνεργασία με τους γονείς, δεν μπορεί εσύ να χτίζεις και ο άλλος να χαλάει.

Τέλος, στη συζήτηση στις ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις, οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές αναφέρονται και στους τρόπους που χρησιμοποιούν συνήθως για να διαχειριστούν τα περιστατικά εκφοβισμού στο σχολείο. Οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να υιοθετούν τα εξής μοντέλα αντιμετώπισης: το μοντέλο του «εκφοβισμού» θα σε στείλω στο διευθυντή, το μοντέλο της «εκδίκησης» θα καλέσω τους γονείς σου, και το μοντέλο της «απομυθοποίησης» του συμβάντος με κουβέντα σε ατομικές και ομαδικές συζητήσεις στην τάξη.

Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές ως πιο αποτελεσματικές αντιδράσεις απέναντι στον εκφοβισμό συνηθίζουν να υιοθετούν: το μοντέλο της αυτουπεράσπισης κάνω *ό,τι μου κάνουν*, το μοντέλο της αλληλεγγύης και της υποστήριξης της *παρέας των φίλων*, το μοντέλο της επίκλησης για βοήθεια *θα το πω στο δάσκαλο* και το μοντέλο της αποφυγής με το *δε δίνω συνέχεια και φεύγω*.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο εκφοβισμός, σύμφωνα με τις αναφορές των μαθητών και των εκπαιδευτικών, παρά το ότι, όπως φαίνεται, είναι υπαρκτό και διαδεδομένο πρόβλημα και έχει αρχίσει να απασχολεί κοινωνικά, στο σχολείο συνεχίζει να μην αναγνωρίζεται σε όλες του τις διαστάσεις και δεν αντιμετωπίζεται κατάλληλα. Οι μαθητές-θύματα συχνά αντιδρούν με απόσυρση και αποφυγή επίκλησης για βοήθεια από τους ενήλικες. Οι εκπαιδευτικοί συζητούν ελάχιστα στην τάξη τις συμπεριφορές και τα συμβάντα εκφοβισμού και έχουν αντιλήψεις περί ανώδυνων πράξεων βίας, αναγνωρίζοντας συνήθως μόνο εκείνες τις περιπτώσεις που καταλήγουν σε σοβαρή σωματική βία. Οι γονείς εμφανίζονται να αγνοούν το μέγεθος και τις επιπτώσεις του προβλήματος και ότι είναι η τελευταία πηγή βοήθειας για τα παιδιά, σε περιπτώσεις που αυτά θα δυσκολευτούν ιδιαίτερα. Γενικά παρατηρείται έλλειμμα ενημέρωσης, περιορισμένη ευαισθητοποίηση, υποτίμηση και άγνοια για τη διαχείριση του προβλήματος, όπως και απουσία μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης. Με αποτέλεσμα τόσο τα παιδιά, όσο και οι εκπαιδευτικοί να παραμένουν μόνοι, δίχως την κατάλληλη υποστήριξη στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων του εκφοβισμού.

Ως προς αυτό χρειάζεται να αναπτυχθούν και να εφαρμοστούν πολιτικές που να επιδιώκουν να ελαχιστοποιούν τους κινδύνους, να αυξάνουν τους προστατευτικούς παράγοντες, να διευκολύνουν την πρόσβαση σε πηγές υποστήριξης και να προωθούν δράσεις σε πολλά επίπεδα, όπως την ανάπτυξη θετικής σχολικής ατμόσφαιρας, κατάλληλου σχολικού προγράμματος, υποστήριξης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, ενίσχυσης των συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών με έμφαση στη σημασία των σχέσεων φιλίας, ανταλλαγής καλών πρακτικών και προώθησης συμμετοχικών προσεγγίσεων στη συνεργασία με τα παιδιά, τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς.

Ειδικότερα, απαιτείται άμεσα να δημιουργηθεί ένα σύστημα υποστήριξης των σχολείων από υπηρεσίες ειδικών ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων που θα λειτουργούν στο πλαίσιο εκπαιδευτικών περιφερειών. Καθήκον τους θα πρέπει να είναι η παροχή υπηρεσιών στα σχολεία με δραστηριότητες πρόληψης, με τη διάγνωση και την εκτίμηση των αναγκών κατά περίπτωση, η παρέμβαση στην κρίση, η υποστήριξη των εκπαιδευτικών ατομικά και ομαδικά, καθώς και η διασύνδεση με υπηρεσίες ψυχικής υγείας της περιοχής σε περιπτώσεις που κρίνεται αναγκαία μια συστηματική θεραπευτική αντιμετώπιση. Στο πλαίσιο αυτό αναγκαίες κρίνονται η δημιουργία κινητών μονάδων στην περιφέρεια και η λειτουργία τηλεφωνικής γραμμής βοήθειας για παιδιά, εφήβους και εκπαιδευτικούς. Άμεσα θα πρέπει να εκδοθεί γραπτή πολιτική αντιμετώπισης των φαινομένων εκφοβισμού στο σχολείο σχετικά με τη διαδικασία που θα πρέπει να εφαρμόζεται από τους εκπαιδευτικούς για κάθε σχετικό περιστατικό. Η πολιτική θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τις διαδικασίες καταγραφής των συμβάντων, διορισμού υπεύθυνου εκπαιδευτικού και συμβούλου με συγκεκριμένες αρμοδιότητες κατά του εκφοβισμού, παρακολούθηση των διεργασιών αντιμετώπισης, ενημέρωσης των μαθητών για την πρόσβαση σε σύστημα υποστήριξης, συνεργασίας με τους γονείς και οργάνωσης ουσιαστικής εποπτείας των μαθητών κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων. Τα ζητήματα του εκφοβισμού και η αντιμετώπιση τους θα πρέπει να ενταχθούν στο σχολικό πρόγραμμα ως μάθημα αγωγής υγείας και ειδικότερα ψυχικής υγείας και διαπροσωπικών σχέσεων. Ως προς αυτό, χρήσιμο μπορεί να αποδειχτεί το σχετικό εκπαιδευτικό υλικό που δημιουργήθηκε από το 2000 για το Υπουργείο Παιδείας και συμπεριλαμβάνει τετράδια για τους μαθητές της ε' και της στ' δημοτικού και της α' και της β' γυμνασίου,

καθώς και εγχειρίδια για τους εκπαιδευτικούς και υλικό συζητήσεων με γονείς (Πουλόπουλος και Τσιάντης, 2000). Πραγματεύεται τη σημασία των σχέσεων φιλίας και των διαπροσωπικών σχέσεων στο πλαίσιο της αγωγής υγείας, ιδίως όσον αφορά στην ανάπτυξη των συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών. Η χρήση του προϋποθέτει την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων θα πρέπει να ευαισθητοποιηθούν και να επιμορφωθούν σχετικά με την ψυχική υγεία των παιδιών και των εφήβων ιδίως για τα ζητήματα του εκφοβισμού. Στην κατεύθυνση αυτή απαιτείται να πραγματοποιηθούν επιμορφωτικά σεμινάρια και να κυκλοφορήσουν ειδικά θεματικά εγχειρίδια, καθώς και να ενισχυθεί ως προς αυτά το πρόγραμμα σπουδών στις παιδαγωγικές σχολές. Επίσης, ειδικό βάρος θα πρέπει να δοθεί στις μικρές ηλικίες, με αρχή από τους μαθητές της α' και β' τάξης του δημοτικού, οι οποίοι, όπως φαίνεται, είναι ομάδα-στόχος εκφοβισμού, καθώς βρίσκονται στην κατώτερη βαθμίδα του δικτύου ισχύος στο δημοτικό σχολείο. Επιπλέον, ενισχυτικό ρόλο αναμένεται να έχει η σε έκταση και η εις βάθος διερεύνηση του εκφοβισμού στα σχολεία. Πρέπει να σχεδιαστούν μεγάλης έκτασης έρευνες επιδημιολογικού χαρακτήρα, όπως και μελέτες που θα προσεγγίζουν τις απόψεις και τις αντιλήψεις των ίδιων των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Τέλος, οι πολιτικές κατά του εκφοβισμού μπορεί να έχουν περιορισμένα αποτελέσματα εάν αποτύχουν να συνεκτιμήσουν τις πραγματικότητες του κοινωνικού πλαισίου του παιδιού. Ως προς αυτό, είναι σκόπιμο τα σχολεία να εξετάσουν το ενδεχόμενο προσεγγίσεων από κάτω προς τα πάνω και όχι από πάνω προς τα κάτω, οι οποίες να εμπλέκουν τους μαθητές στις διαδικασίες. Στο πλαίσιο αυτό, χρειάζεται να υιοθετηθούν στη σχολική λειτουργία προσεγγίσεις που έχουν αποδειχτεί από προγράμματα αντιμετώπισης του εκφοβισμού αποτελεσματικές, όπως σχολικά συμβούλια, πρωτοβουλίες από ομάδες ομολόγων, συχνές συζητήσεις για τον εκφοβισμό στο πλαίσιο των συνελεύσεων και της ώρας του μαθήματος. Οι πρωτοβουλίες αυτές κατά του εκφοβισμού θα πρέπει να είναι συστηματικές και σταθερής διάρκειας.

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι το μόνο αποτελεσματικό εμπόδιο του εκφοβισμού στο σχολείο είναι το ίδιο το σχολείο. Το σχολείο αναγνωρίζει το πρόβλημα, ευαισθητοποιείται, αντιμετωπίζει τις πραγματικές εμπειρίες των μαθητών, δίνοντας σημασία στις αντιλήψεις τους για το τι είναι αποτελεσματικό στην καταπολέμηση του προβλήματος, ενώ παράλληλα αναπτύσσει συστηματικές και σταθερές τακτικές πρόληψης και αντιμετώπισης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AMES N. (1996). Creating secure school environments through school reform: the harshman story. *Middle School Journal*, January, 4-13.

BURKE E. & HERBERT D. (1996). Zero tolerance policy: combating violence in schools. *Preventive Violence in Schools, Bulletin/April*, 49-54.

CLARKE E.A. & KISELICA M.S. (1997). A systemic counselling approach to the problem of bullying. *Elementary School Guidance and Counselling*, 31:310-325.

COWIE H. & SHARP S. (eds) (19%). *Peer Counselling in School: A Tune to Listen*. London: David Fulton.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΜΤΖΗ Β. (2005). *Ταυτότητες φύλου, εθνικές ταυτότητες και σχολική βία - ερευνώντας τη βία και τη θυματοποίηση στο σχολικό χώρο. Ενδιάμεση έκθεση του προγράμματος «Πυθαγόρας». Περίοδος 1/3/2004-31/3/2005.*

ELSEA M. & SMITH P. (1998). The long-term effectiveness of anti-bullying work in primary schools. *Educational Research*, 40 (2), 203-218.

FULLER A. (1998). *From Surviving to Thriving: Promoting Mental Health in Young People*. Camber-well Victoria, Australian Council of Education Research Press.

HAZLER RJ. (1996). *Breaking the Cycle of Violence: Interventions for Bullying and Victimization*. Washington, DC: Accelerated Development.

HELLER G. (1996). Changing the school to reduce student violence: what works. *Preventing Violence in Schools, Bulletin/April*, 1-10.

LOWENSTEIN L.F. (1994). The intensive treatment of bullies and victims of bullying in a therapeutic community and school. *Education Today*, 44 (4), 62-68.

OLWEUS D. (1993). *Bullying at School: What we Know and What we Do*. Cambridge: Blackwell Publishers.

OLWEUS D. (1994). Bullying at school: Long term outcomes for the victims and an effective school-based intervention programme. Στο L.R. Huesmann (ed.), *Aggressive Behaviour Current Perspectives*. New York: Wiley, 97-130.

OLWEUS D. (1995). Peer abuse or bullying at school: basic facts and an effective intervention programme. *Prospects*. 25 (1), 133-139.

OLWEUS D. (1996). Bully/victim problems in school. *Prospects*, 26 (2), 331-359.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. & ΠΑΠΑΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Α. (2001). *Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρία στο σχολείο*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ. & ΤΣΙΜΠΟΥΚΛΗ Α. (1995). Ομαδικά εστιασμένη συνέντευξη - Ένα μεθοδολογικό εργαλείο έρευνας στον τομέα των κοινωνικών επιστημών. *Κοινωνική Εργασία*, 39,158-163.

ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ. & ΤΣΙΑΝΤΗΣ Ι. (Επιμ. Έκδ.) (2000). *Αγωγή υγείας: Ψυχική υγεία και διαπροσωπικές σχέσεις 11-14 ετών*. Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων-Γραφείο Αγωγής Υγείας Διεύθυνσης Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

PULKKINEN I. & TREMBLAY R (1992). Patterns of boys' social adjustment in two cultures and at different ages: a longitudinal perspective. *International Journal of Behavioural Development*, 15: 527-553.

RIGBY K. (1998). *Bullying at school and beyond. In Bullying: Causes, Costs and Cures*. Queensland: Nathan.

TRINDER M. (2000). Bullying: A Challenge for Our Society. *Victorian Parenting Centre News*, 3, 3-6.

ΧΑΤΖΗΠΕΜΟΣ Θ. (2007). *Κατανοώντας τα προβλήματα των παιδιών*. Αθήνα: Παιδικά Χωριά SOS.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο παρουσιάζονται ποιοτικά δεδομένα έρευνας σχετικά με τις απόψεις και τις εμπειρίες μαθητών και εκπαιδευτικών του δημοτικού για το φαινόμενο του εκφοβισμού στο σχολείο. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις, μια χρήσιμη μέθοδος για τη διερεύνηση ποιοτικών δεδομένων. Τα δεδομένα δείχνουν ότι οι μαθητές αναγνωρίζουν και κατανοούν το φαινόμενο του εκφοβισμού ως σημαντικό πρόβλημα, βιώνουν τις επιπτώσεις του από την α' δημοτικού και αναζητούν για την αντιμετώπιση του τη βοήθεια των ενηλίκων, ιδιαίτερα